

בחירות הוריות בגירושין (המלמדות על טיב ההורה)

ד"ר עו"ד יואב מזא"ה^א

*"הבחירות שלנו הן שמגלות מי אנחנו באמת –
הרבה יותר מאשר היכולות שלנו."*

מבוא

מאמר זה עוסק במקרים שבהם הזוגיות אינה עולה יפה. הוא אינו עוסק בבחירה האם להתגרש, אלא בבחירות כיצד לעשות זאת. הליך הגירושין הוא הליך קשה ומסובך. הגירושין הם התנפצות של חלום הזוגיות המאושרת. בחלק מהמקרים אדם אינו בוחר להתגרש, אלא זוהי הבחירה של בן או בת הזוג. אך משהתקבלה ההחלטה על גירושין, עומדות בפני המתגרש הרבה מאוד בחירות שעליו לקבל.

חלקן של בחירות אלה עוסקות בעמדה הרגשית של האדם בנוגע לגירושיו. האם להיות ממורמר ולחוש קורבן? כפי שהזכרנו קודם, כל גירושין מהווים אכזבה. כך שאדם יכול להיות כעוס ולהתעסק בעוול שנגרם לו ובפגיעות שגרמו לו בן או בת הזוג לשעבר, לכעוס על בתי המשפט ובתי הדין, על נשים בכלל או על גברים בכלל, ולפעמים על העולם כולו. זוהי בחירה מסוג אחד.

באותה מידה ניתן לבחור לשים את מערכת היחסים שנכשלה מאחור, ולהסתכל קדימה אל כל מה שיש לעולם להציע. יש שבוחרים לקחת אחריות על חלקם בכישלון של מערכת היחסים תוך שהם מנסים להפיק לקחים לעתיד. בחירה עקרונית זו משפיעה כמובן על הרבה בחירות אחרות. היא משפיעה על הבחירה בין הרצון להזיק לצד השני ולפגוע בו, ליכולת להיות נדיב כלפי בן הזוג לשעבר, לפרגן לו על הצלחותיו ולאחל לו טוב. בחירות אלה נעשות בחלק מהמקרים באופן בלתי מודע, ובלי שהאדם שמקבל את הבחירה ער לבחירתו. דווקא משום כך, חשוב להציף את הבחירות הללו, ולאפשר לאנשים לבצע את הבחירה באופן מודע ושקול.

הנושא שבו ברצוני להתמקד הוא בחירות שהורה צריך לקבל במסגרת הגירושין, בנוגע ליחס שלו לילדים ולעיצוב ההורות שלו ושל בן הזוג לשעבר בתקופה שלאחר הגירושין. בהקשר זה אבקש להתמקד בשלושה היבטים שבהם הורה צריך לבחור ולקבל החלטה.

א. שלוש בחירות הוריות

1. התייחסות אל הילדים כאל סובייקט או שמא כאל אובייקט

הסוגיה הראשונה שבה נדרשת בחירה היא בין ראיית הילדים כבני אדם עצמאיים (ובעלי צרכים שאינם בהכרח תואמים את צרכיו), לבין הצבת ההורה את עצמו במרכז וראיית הילדים כחלק ממנו או כאובייקטים שנועדו לשמש אותו?

^א ראש מכון המחקר למשפחה, שוויון ומשפט; מרצה בכיר בפקולטה למשפטים, הקריה האקדמית אונו ועמית בפורום קהלת, ובעל משרד עורכי דין – ד"ר עו"ד יואב מזא"ה, mازه.co.il

בעבר ילדים נחשבו לרכוש השייך להוריהם.¹ הורים לא נדרשו לדאוג לטובת הילדים. הם יכלו לדוגמה לשלוח את הילדים לעבוד, אפילו בגיל צעיר, ולקבל את שכר עבודתם. באותו אופן, בעת גירושין ההכרעה איזה הורה יקבל את הילדים לא הייתה קשורה לטובת הילד. ההורים שהתגרשו חילקו ביניהם את הרכוש, שבדרך כלל את רובו קיבל הגבר, והילדים, שנתפסו כאובייקט, לא היו שונים מכל רכוש אחר.²

עם השנים החלה החברה לראות את הילדים כבני אדם נפרדים מהוריהם (סובייקטים) והושם דגש על חובת ההורים לדאוג לילדיהם.³ המדינה החלה לפקח על ההורות ולוודא שטובת הילדים באה לידי ביטוי.⁴ חוק חינוך חובה, לדוגמה, נועד להגן על הילדים ולדאוג שיקבלו חינוך והשכלה, גם אם הוריהם היו מעדיפים לשלוח אותם לעבוד.

גישה זו גובתה בכתיבה פסיכולוגית ענפה שעמדה על חשיבות האבחנה בין ההורה וצרכיו לבין הילד וצרכיו שלו. ערבוב (enmeshment) בין תפיסת ה'אני' של ההורה לזו של הילד פוגע קשות בהתפתחות התקינה של הילד.⁵

גישה סימביוטית זו באה לידי ביטוי חמור בגירושין. כל עוד היו ההורים יחד היה בכך כדי להעניק הגנה, ולו חלקית, לילד. ההורים יכלו להשלים זה את חסרונותיו של זה והימצאות שני ההורים בבית הבהירה לכל אחד מהם שהילד הוא אדם העומד בפני עצמו.

היפרדות ההורים מנטרלת הגנות אלה. בן הזוג לשעבר הופך ל'אחר', מה שמביא הורים רבים לראות בהם ובילד ישות אחת. במקרים רבים, הקונפליקט המלווה את תהליך הגירושין מחריף את התפיסה הסימביוטית שחלק מההורים לוקים בה.⁶ הבחירה בין התייחסות לילד כאל חלק

---

¹ ראו Jonathan Montgomery, *Children as Property?*, 51 MODERN LAW REVIEW 323 (1988); Barbara Bennett Woodhouse, *"Who Owns the Child?": Meyer and Pierce and the Child as Property*, 33 WILLIAM AND MARY LAW REVIEW 995 (1992); Kevin Noble Maillard, *Rethinking Children as Property: The Transitive Family*, 32 CARDOZO LAW REVIEW 101 (2010).

² ראו Stuart Hart, *From Property to Person Status: Historical Perspective on Children's Rights*, 46 AMERICAN PSYCHOLOGIST 53 (1991); MARY ANN MASON, *FROM FATHER'S PROPERTY TO CHILDREN'S RIGHTS: THE HISTORY OF CHILD CUSTODY IN THE UNITED STATES* (1994).

³ ראו יוסף בן אור "על משמעות המושג 'טובת הילד'" הפרקליט כט 608 (התשל"ד-התשל"ה); אבנר חי שאקי "אפיונים בדיני משמורת קטינים - תוך דגש על ישום עקרון טובת הילד" עיוני משפט י 5 (התשמ"ד); ישראל צבי גילת "כלום 'טובת הילד' הוא שיקול-על לפי המשפט העברי בסכסוך שבין הורים על משמורת ילדם?" מחקרי משפט ח 297 (התש"ן); יחיאל שי קפלן "זכות הילד לתבוע את הוריו בגין התעללות נפשית" מגמות בקרימינולוגיה: תאוריה, מדיניות ויישום 463 (מאיר חובב ואחי עורכים, התשס"ג).

⁴ בעניין מכות חינוכיות, לדוגמה, ראו ע"א 4596/98 פלונית נ' מדינת ישראל, פ"ד נד(1) 145 (2000); ראו גם יחיאל שי קפלן "המגמה החדשה בעניין ענישה גופנית של ילדים לצורכי חינוך" קרית המשפט ג 447 (התשס"ג). אך מאידך ראו אורלי פוקס-שבתאי "האם היטיב האיסור הגורף על כל מכה חינוכית עם ילדי ישראל?" משפחה במשפט א 31 (התשס"ז), וכן את עמדת השופט סטרשנוב בת"פ (מחוזי ת"א) 570/91 מדינת ישראל נ' אסולין, פ"מ תשנ"ב(1) 431 (1992).

⁵ ראו James Garbarino et al., *Families at Risk for Destructive Parent-Child Relations in Adolescence*, CHILD DEVELOPMENT 174 (1984); Jay Belsky et al., *Patterns of Marital Change and Parent-Child Interaction*, JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY 487 (1991); Karen Rowa et al., *The Family and Anorexia Nervosa: Examining Parent-Child Boundary Problems*, 9 EUROPEAN EATING DISORDERS REVIEW 97 (2001); Benjamin D. Garber, *Parental Alienation and the Dynamics of the Enmeshed Parent-Child Dyad: Adulthood, Parentification, and Infantilization*, 49 FAMILY COURT REVIEW 322 (2011).

⁶ ראו William G. Austin et al., *Bench Book for Assessing Parental Gatekeeping in Parenting Disputes: Understanding the Dynamics of Gate Closing and Opening for the Best Interests of Children*, 10 JOURNAL OF CHILD CUSTODY 1 (2013); Mary F. Whiteside, *The Parental Alliance Following Divorce: An Overview*, 24 JOURNAL OF MARITAL AND FAMILY THERAPY 3 (1998); Barbara Jo Fidler & Nicholas Bala,

בלתי נפרד מההורה (התפיסה הסימביוטית) לזו הרואה את הילד כאדם נפרד ועצמאי, היא אחת הבחירות החשובות ביותר שעל הורה לעשות ביחסו לילדיו בעת הגירושין.

2. היחס למעורבות ההורית של ההורה האחר

הסוגיה השנייה שבה נדרשת בחירה של ההורה היא יחסו למעורבות ההורית של ההורה האחר. הליך הגירושין נועד לאפשר לצדדים להתחיל בדרך חדשה. אך בשונה מנכסים, שאותם ניתן לחלק כדי לנתק את התלות ההדדית, ההורות נשארת משותפת. ישנם הורים הבוחרים לפרגן להורות של ההורה האחר. אך יש הבוחרים להתנגד למעורבות ההורית של ההורה האחר ולראות בה מעורבות שלילית המופנה נגדם, הנתפסת כניסיון של ההורה האחר להשתלט עליהם ולמנוע מהם עצמאות.

במרבית המקרים, תפיסה זו שגויה, ונובעת מאי ההבנה כי הורות, בשונה מזוגיות, היא קשר עצמאי של הורה עם ילדיו. טובתם של הילדים מחייבת קשר יציב שלהם עם שני הוריהם, גם לאחר הגירושין. סביר להניח כי הורה שנאבק להיות מעורב בגידול הילדים לאחר הגירושין עושה זאת משום שהילדים חשובים לו והוא מבין עד כמה קשר זה חיוני לילדים, ולא מתוך ניסיון הדרה של ההורה השני.

למעשה, קיים קשר הדוק בין הבחירה בסוגיה זו ובין הבחירה בסוגיה הקודמת. הורה שאינו מבחין בין תפיסת האינטימיות שלו ל'אני' של ילדיו, בוחן את היחס להורות של ההורה האחר על פי העיניים שלו ולא על פי העיניים של הילד. הוא מפרש את רצון ההורה האחר להיות מעורב בגידול הילדים כניסיון להשתלט על 'אני' שלו ולא כדאגה לילדים. הוא מניח כמובן מאליו שטובת הילד זהה לטובתו, ובוחן את היחס להורות של ההורה האחר על פי האינטרסים האגוצנטריים שלו: כל עוד נוחה לו מעורבות ההורה האחר, יאפשר זאת. אם הדבר מערים עליו קשיים, או אם הוא חושש שהקשר של הילדים עם ההורה האחר עלול להאפיל על הקשר שיש לו עם הילדים, הוא יילחם כדי לדחוק הצדה את המעורבות של ההורה האחר.⁷

לעומת זאת, הורים שבבחירה הראשונה הצליחו ליצור אבחנה בינם לילדים ובחרו לשים את ילדיהם במרכז, ייגשו לסוגיה זו בדרך שונה לגמרי. במקרים קיצוניים, שבהם ההורה האחר הוא הורה פוגעני, יעשו הורים אלה הכול להגן על ילדם. אך ברוב המקרים, כאשר ההורה האחר הוא הורה נורמטיבי, עם יתרונות וחסרונות כמו כולם, יבינו הורים אלה כי האינטרס של הילדים הוא לקיים קשר משמעותי עם ההורה האחר.

המחקרים הרבים שניסו לבחון כיצד לצמצם את הפגיעה הנגרמת לילדים בעקבות פרדת הוריהם מצאו כי אחת הדרכים החשובות ביותר לעשות זאת היא שמירה של קשר משמעותי עם שני ההורים. ילדים שבעקבות פרידת ההורים גדלו רק עם הורה אחד מעורב (בדרך כלל האם), וההורה האחר (בדרך כלל האב) נעדר מחייהם או שמילא בהם רק תפקיד שולי, גילו קשיים בהסתגלות לגירושין וסבלו מבעיות התפתחויות קשות.⁸ בעיות אלה באו לידי ביטוי בשכיחות

Children Resisting Post-Separation Contact with a Parent: Concepts, Controversies and Conundrums, 48 FAMILY COURT REVIEW 1047 (2010)

⁷ לפסק דין מצוין שניתן לאחרונה, בו עמדה השופטת נלי רוסמן גליס על דינמיקה זו, ראו תמ"ש (משפחה ת"א) 50716-07-14 פלוגית נ' אלמוני (28.1.2017).

⁸ ראו Kyle Crowder & Jay Teachman, *Do Residential Conditions Explain the Relationship between Living Arrangements and Adolescent Behavior?*, 66 JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY 721 (2004); EDWARD KRUK, CHILD CUSTODY, ACCESS AND PARENTAL RESPONSIBILITY: THE SEARCH FOR A JUST AND EQUITABLE STANDARD (2008);

גבוהה של דימוי עצמי נמוך, דיכאון, ניסיונות התאבדות, נשירה מבית הספר, עבריינות, הריונות בלתי-רצויים, שימוש באלכוהול ובסמים וסיכוי גדול להיות קורבנות של התעללות או פגיעה מינית.⁹ מחקרים רבים מצאו שכאשר הילדים מקיימים קשר יציב, רציף ומשמעותי עם שני הוריהם, ובכלל זה לינות תכופות אצל כל אחד מההורים, מידת ההסתגלות שלהם לגירושין משתפרת והיקף הפגיעה שנגרם להם בעקבות הגירושין פוחת במידה רבה.¹⁰

3. נכונות ההורה לעשות ויתורים למען הילד

הסוגיה השלישית שבה הורה צריך לבחור היא הנכונות לעשות ויתורים למען ילדיו. המתח בין צורכי הורה לצורכי הילד קיים גם בהקשרים נוספים, אולם מצבי גירושין מחריפים מתח זה. הליך הגירושין הוא הליך משברי לכל בני המשפחה. הוא דורש מהם לעצב את חייהם מחדש.

Gunilla Ringbäck Weitoft, *Mortality, Severe Morbidity, and Injury in Children Living with Single Parents in Sweden: A Population-Based Study*, 361 LANCET 289 (2003); Helen Leonard et al., *Association of Sociodemographic Characteristics of Children with Intellectual Disability in Western Australia*, 60 SOCIAL SCIENCE & MEDICINE 1499 (2005); Sarah Mccue Horwitz et al., *Language Delay in a Community Cohort of Young Children*, 42 JOURNAL OF THE AMERICAN ACADEMY OF CHILD AND ADOLESCENT PSYCHIATRY 932 (2003); Anne M. McMunn et al., *Children's Emotional and Behavioural Well-Being and the Family Environment: Findings from the Health Survey for England*, 53 SOCIAL SCIENCE & MEDICINE 423 (2001); DAVID POPENOE, LIFE WITHOUT FATHER: COMPELLING NEW EVIDENCE THAT FATHERHOOD AND MARRIAGE ARE INDISPENSABLE FOR THE GOOD OF CHILDREN (1996).

Bruce J. Ellis et al., *Does Father Absence Place Daughters at Special Risk for Early Sexual Activity and Teenage Pregnancy?*, 74 CHILD DEVELOPMENT 801 (2003); William H. Jeynes, *The Effects of Recent Parental Divorce on Their Children's Consumption of Marijuana and Cocaine*, 35 JOURNAL OF DIVORCE AND REMARRIAGE 43 (2001); Leslie Margolin & John L. Craft, *Child Sexual Abuse by Caretakers*, 38 FAMILY RELATIONS 450 (1989).

¹⁰ ראו אבי שגיא-שורץ ותרצה יואלס "אמא, אבא, ומה איתי, אני זקוק לשניכם": עובדות, מיתוסים ותקוות בהסדרי הורות במקרים של גירושין "דין ודברים" 375 (התשע"ב); יואב מזא"ה "תלונות שווא בגין פגיעה בילדים והשפעתם על קביעת המשמורת והאחריות ההורית" (עתיד להתפרסם). JUDITH S. WALLERSTEIN & JOAN B. KELLY, SURVIVING THE BREAKUP: HOW CHILDREN AND PARENTS COPE WITH DIVORCE (1980); E. Mavis Hetherington et al., *Long-Term Effects of Divorce and Remarriage on the Adjustment of Children*, 24 JOURNAL OF THE AMERICAN ACADEMY OF CHILD PSYCHIATRY 518 (1985); Joan B. Kelly, *The Determination of Child Custody*, 4 FUTURE OF CHILDREN: CHILDREN AND DIVORCE 121 (1994); Joan B. Kelly, *Children's Living Arrangements Following Separation and Divorce: Insights from Empirical and Clinical Research*, 46 FAMILY PROCESS 35 (2007); A. B. Smith & M. M. Gollop, *What Children Think Separating Parents Should Know*, 30 NEW ZEALAND JOURNAL OF PSYCHOLOGY 23 (2001); Paul R. Amato & Frieda Fowler, *Parenting Practices, Child Adjustment, and Family Diversity*, 64 JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY 703 (2002); Marsha Kline Pruett et al., *Critical Aspects of Parenting Plans for Young Children: Interjecting Data into the Debate About Overnights*, 42 FAMILY COURT REVIEW 39 (2004); William V. Fabricius, *Listening to Children of Divorce: New Findings That Diverge from Wallerstein, Lewis, and Blakeslee*, 52 FAMILY RELATIONS 385 (2003); Richard A. Warshak & John W. Santrock, *The Impact of Divorce in Father-Custody and Mother-Custody Homes: The Child's Perspective*, in CHILDREN AND DIVORCE 29 (Lawrence A. Kurdek ed. 1983); Joan B. Kelly, *Risk and Protective Factors Associated with Child and Adolescent Adjustment Following Separation and Divorce: Social Science Applications*, in PARENTING PLAN EVALUATIONS: APPLIED RESEARCH FOR THE FAMILY COURT 49 (Kathryn Kuehnle & Leslie Drozd eds., 2012); William V. Fabricius et al., *Parenting Time, Parent Conflict, Parent-Child Relationships, and Children's Physical Health*, in PARENTING PLAN EVALUATIONS: APPLIED RESEARCH FOR THE FAMILY COURT 188 (Kathryn Kuehnle & Leslie Drozd eds., 2012); Joan B. Kelly & Michael E. Lamb, *Using Child Development Research to Make Appropriate Custody and Access Decisions*, 38 FAMILY AND CONCILIATION COURTS REVIEW 297 (2000); Michael E. Lamb, *Critical Analysis of Research on Parenting Plans and Children's Well-Being*, in PARENTING PLAN EVALUATIONS: (Leslie Drozd & Kathy Kuehnle eds., 2012); Linda Nielsen, 214 APPLIED RESEARCH FOR THE FAMILY COURT *Shared Physical Custody: Summary of 40 Studies on Outcomes for Children*, 55 JOURNAL OF DIVORCE & REMARRIAGE 614 (2014); Richard A. Warshak, *Social Science and Parenting Plans for Young Children: A Consensus Report*, 20 PSYCHOLOGY, PUBLIC POLICY, AND LAW 46 (2014).

פעמים רבות לתהליך מתלווה מצוקה כלכלית של ההורים (ולו מכך שההכנסות שהספיקו למשק בית אחד צריכות לכלכל עתה שני משקי בית נפרדים). לכך יש להוסיף כמובן את ההיבט הרגשי. ההורים, שבימים כתיקונם משמשים משענת לילדיהם, נמצאים כעת בעצמם בתקופת משבר.

במקרים רבים ההורה פגוע מבן הזוג לשעבר ורוצה להתנתק ממנו. הוא זקוק לתמיכה רגשית ולא מן הנמנע שהוא מצפה מהילד שיתמוך בו רגשית ומוסרית ויצדד בו במאבק מול ההורה האחר. אלא שהילד בעצמו בתקופת משבר וזקוק לתמיכת ההורה, ולא להפך. הילד אינו מעוניין לשמוע על הפגיעה שפגע הורה אחד בהורה האחר, ובוודאי אינו רוצה להידרש לצדד באחד ההורים במלחמתו בהורה האחר. הוא זקוק לקשר משמעותי וטוב עם שני הוריו.

הצורך של ההורה לוותר על צרכיו ולהעדיף את צורכי הילד מופיע בהקשרים רבים נוספים. האם על האב לדאוג לביסוסו הכלכלי, או שעליו לדאוג לרווחתם הכלכלית של הילדים גם על חשבון יכולתו לפתוח לעצמו דף חדש? האם על האם לנצל את הגירושין ולעבור למקום מגורים שאליו רצתה לעבור זמן רב, או שעליה להקריב שאיפה זו ולאפשר לילדים להישאר באותו אזור מגורים שבו גדלו עד כה? אלה בחירות לא פשוטות, ולא בכל המקרים יש תשובה חד-משמעית.

ב. דוגמאות לבחירות של ההורים

בפרק זה ייבחנו הלכה למעשה דוגמאות להתנהגות הורית המביאה לידי ביטוי את הבחירות שעליהן עמדנו. ההורים המיטיבים הם אלה שמצליחים לעמוד בבחירה הנכונה בשלוש הסוגיות הללו. למשל אב שחתם על הסכם ממון עם אשתו, ולמרות הפגיעה שחווה ממנה, מבין שילדיו זקוקים לתנאים נאותים בביתה ולכן מעביר אליה, כדי לדאוג לילדיו, יותר משהתחייב לו בהסכם; אם שחייה עם בעלה היו בלתי-נסבלים ואינה חפצה לראותו, אולם באוזני ילדיה מדברת טובות על אביהם, מזמינה אותו לאירועים כגון ימי הולדת וכדומה, ואת הביקורת שלה שומרת לעצמה ולחבריה. הורים אלה מצליחים להבחין בין צורכיהם לצורכי הילדים. הם מבינים את חשיבות ההורה האחר עבור הילדים ומוכנים לוותר על רצונותיהם האישיים כדי לדאוג לרווחתם של הילדים.

אך אל מול הורים מסוג זה, ישנם מקרים רבים שבהם ההורים אינם מצליחים להיות מופת להורות טובה. נבחן עתה סוגי התנהגות המבטאים את כישלון ההורים בבחירות עליהן עמדנו.

1. ההורה הנעדר

הסוג הראשון של המקרים הם ההורים הנעדרים. כפי שראינו, גירושי ההורים הם נקודת משבר עבור הילדים. הילדים זקוקים למעורבות של שני ההורים ולשיקום הביטחון שלהם, שנפגע בעקבות פרדת ההורים. אך בחלק מהמקרים, ההורים עסוקים בהתמודדויות שלהם ואינם קשובים דיים לצורכי ילדיהם.

דוגמה מובהקת למקרים אלה היא הורים שאינם מקיימים את זמני השהות שנקבעו להם עם ילדיהם. במקרים לא מעטים יש הורים, בדרך כלל אבות, שאינם רואים בזמני השהות שנקבעו חובה, אלא זכות שאפשר לממש רק כשנוח ומתאים להם.

התנהגות זו פוגעת לא רק בהורה האחר, בדרך כלל האם, שאינה יכולה לסמוך על האב ושנטל גידול הילדים נופל רק עליה, אלא בעיקר בילדים, שנפגעים מחוסר המעורבות של האב ומחוסר המחויבות שלו כלפיהם.¹¹ סוגיה שנויה במחלוקת היא האם במקרים אלה ראוי שבית המשפט יקנוס את ההורה עבור כל מפגש שלא קיים עם הילדים.¹² אך נראה שאין שאלה על כך שהתנהגות זו היא התנהגות אגוצנטרית של ההורה, הפוגעת בצורה קשה בילדים.

יש להניח כי הורים אלה נכשלים בבחירה הראשונה: אי-אבחנה בין הצורך שלהם לצורכי הילדים. הם נכשלים כמובן גם בבחירה השלישית – בכך שהם שמים את צורכיהם האישיים בראש, ואינם מוותרים על שאיפותיהם האישיות למען צרכי הילדים.

2. פגיעה בקשר של ההורה האחר עם הילדים

הסוג השני של המקרים הוא הורים המנסים לפגוע בקשר של הילדים עם ההורה האחר. מקרים אלה יכולים לבא לידי ביטוי באופנים רבים, ובהם מניעה של זמני השהות של ההורה האחר עם הילדים, הסתה של הילדים נגד ההורה האחר והגשת תלונות שווא כדי למנוע מההורה האחר לקיים קשר תקין עם הילדים.

ראינו לעיל עד כמה הילדים זקוקים לקשר משמעותי עם שני הוריהם, ועד כמה היקף הקשר שיהיה להם עם שני ההורים משפיע על יכולת הילדים להשתקם מפרידת ההורים ולהיבנות כאנשים בריאים.¹³ הסתה לדוגמה עלולה לגרום לילדים להפסיק לחלוטין את הקשר עם ההורה שנגדו הוסתו ופוגעת קשות בילדים עצמם.¹⁴ הורה שמחבל בקשר של ילדיו עם ההורה האחר רואה אותם כאובייקט ואינו מבדיל בין צרכיו שלו לצורכיהם. השנאה להורה האחר מסמאת אותו עד כי הוא מוכן לפגוע אנושות בילדיו, ובלבד שהם לא יקיים כל קשר עם ההורה האחר.¹⁵

תלונות שווא שמגיש הורה נגד ההורה האחר כדי לפגוע בקשר של ההורה האחר עם הילדים הן דוגמה נוספת לאותה פתולוגיה.¹⁶ מחקר מקיף שנערך בנושא בקנדה מצא כי גברים מועדים יותר

---

¹¹ יואב מזא"ה "אכיפה של הסדרי ראייה" הפרקליט נא 227 (התשע"א), עמודים 230-235; תמ"ש (משפחה קרי) 37245-07-13 פלונת נ' פלוני (פורסם בנבו, 15.10.2014); יואב מזא"ה "זמני שהות, היקף המזונות וטובת הילד" תקדין 8.9.2015. ש.ס.

¹² ראו לעיל, הערת 8 עד 10.

¹³ ראו C David Bargamian, *Intentional Infliction of Emotional Distress in the Child Custody Context: A Series of Proposed Guidelines*, 36 WAYNE LAW REVIEW 125 (1989); Douglas Darnall, *Parental Alienation: Not in the Best Interest of the Children*, 75 NDL REV. 323 (1999); Linda D. Elrod, *Reforming the System to Protect Children in High Conflict Custody Cases*, 28 WILLIAM MITCHELL LAW REVIEW 495 (2001); Richard A. Warshak, *Bringing Sense to Parental Alienation: A Look at the Disputes and the Evidence*, 37 FAMILY LAW QUARTERLY 273 (2003); Janet R. Johnston, *Children of Divorce Who Reject a Parent and Refuse Visitation: Recent Research and Social Policy Implications for the Alienated Child*, 38 FAMILY LAW QUARTERLY 757 (2005); Fidler & Bala; לעיל הי"ש 6.

¹⁴ Christy M. Buchanan et al., *Caught between Parents: Adolescents' Experience in Divorced Homes*, 62 CHILD DEVELOPMENT 1008 (1991); E. Mavis Hetherington, *Should We Stay Together for the Sake of the Children*, in COPING WITH DIVORCE, SINGLE PARENTING, AND REMARRIAGE: A RISK AND RESILIENCY PERSPECTIVE 93 (E. Mavis Hetherington ed. 1999); RAE KASPIEW et al., AUSTRALIAN INSTITUTE OF FAMILY STUDIES, EVALUATION OF 2006 FAMILY LAW REFORMS IN AUSTRALIA (2009); Pruet et al.; לעיל הי"ש 10.

¹⁵ Corey Gordon, *False Allegations of Abuse in Child Custody Disputes*, 2 MINNESOTA FAMILY LAW JOURNAL 225 (1985); Hollida Wakefield & Ralph Underwager, *Sexual Abuse Allegations in Divorce and Custody Disputes*, 9 BEHAVIORAL SCIENCES & THE LAW 451 (1991); Jordan Miller, *Allegations of Domestic Violence in Child Custody Proceedings*, 16 JOURNAL OF CONTEMPORARY LEGAL ISSUES 229 (2007); AMY J. L.

מנשים להגיש תלונת שווא על פגיעה בילדים נגד ההורה השני.¹⁷ מחקרים נוספים מצאו כי בין 30% ל-70% מהתלונות שמגישים הורים במהלך הליכי גירושין על פגיעה של ההורה האחר בילדים הן תלונות שאינן נכונות,¹⁸ כאשר בחלק לא מבוטל מהתלונות מוכח כי תלונת השווא הוגשה בזדון, ולא מתוך חוסר ידיעה וחששות לא מבוססים.¹⁹

גם במקרים אלה נכשלים ההורים שמגישים את התלונות בבחירותיהם, וממחישים את חוסר האבחנה בין הרגשות השליליים שלהם כלפי בן הזוג לשעבר לצורכי הילדים; הם מוכנים לעשות הכול בשביל לפגוע בקשר של הילדים עם ההורה האחר, וודאי שאינם נותנים קדימות לצורכי הילדים על צרכיהם.

3. שינוי מקום מגורים

הדוגמה האחרונה שניבא להמחשת הבחירות שעל הורים לקבל, המשלבת במידה מסוימת את שתי הדוגמאות הקודמות, עוסקת בהורה שרוצה לשנות את מקום מגוריו. הורים רבים מעוניינים להעתיק את מקום מגוריהם לאחר הגירושין. ממקום שלרוב שיקף את האיזון בין הצרכים של שני בני הזוג רוצה ההורה לעבור למקום שישורת אותו טוב יותר, יהיו השיקולים למעבר אשר יהיו: קרבה למשפחת המוצא, הצעת עבודה אטרקטיבית, זוגיות חדשה וכן הלאה.

אם הרצון לעבור למקום המיועד משותף לשני ההורים אין מתעוררת בעיה. אך במרבית המקרים, להורה האחר אין עניין לעבור לאותו מקום. במצבים אלה לפני ההורה שמעוניין לשנות את מקום מגוריו עומדות שתי דרכים עקרוניות לבצע את המעבר.

BAKER et al., THE HIGH-CONFLICT CUSTODY BATTLE: PROTECT YOURSELF & YOUR KIDS FROM A TOXIC DIVORCE, FALSE ACCUSATIONS & PARENTAL ALIENATION (2014); SEXUAL ABUSE ALLEGATIONS IN CUSTODY AND VISITATION CASES: A RESOURCE BOOK FOR JUDGES AND COURT PERSONNEL (E. Bruce Nicholson & Josephine Bulkley eds. 1988); Catherine Paquette, *Handling Sexual Abuse Allegations in Child Custody Cases*, 25 NEW ENGLAND LAW REVIEW 1415 (1991); William Bernet, *Practice Parameters for the Forensic Evaluation of Children and Adolescents Who May Have Been Physically or Sexually Abused*, 36 JOURNAL OF THE AMERICAN ACADEMY OF CHILD & ADOLESCENT PSYCHIATRY 375 (1997); Maggie Bruck et al., *Reliability and Credibility of Young Children's Reports: From Research to Policy and Practice*, 53 AMERICAN PSYCHOLOGIST 136 (1998); PAUL EKMAN, TELLING LIES: CLUES TO DECEIT IN THE MARKETPLACE, MARRIAGE, AND POLITICS (1985); Kathleen M. Quinn, *The Credibility of Children's Allegations of Sexual Abuse*, 6 BEHAVIORAL SCIENCES & THE LAW 181 (1988); Diana Younts, *Evaluating and Admitting Expert Opinion Testimony in Child Sexual Abuse Prosecutions*, 41 DUKE LJ 691 (1991).

¹⁷ Nico Trocme & Nicholas Bala, *False Allegations of Abuse and Neglect When Parents Separate*, 17 ראו CHILD ABUSE & NEGLECT 1333 (2005).

¹⁸ Elissa P. Benedek & Diane H. Schetky, *Allegations of Sexual Abuse in Child Custody and Visitation Disputes*, in EMERGING ISSUES IN CHILD PSYCHIATRY AND THE LAW 145 (Diane H. Schetky & Elissa P. Benedek William D. Slicker, *Child Sex Abuse: The Innocent Accused*, 91 CASE AND COMMENT 12 ; eds., 1985) Deborah H. Patterson, *The Other Victim: The Falsely Accused* ; Trocme & Bala ; 17 לעיל הי"ש ; *Parent in a Sexual Abuse Custody Case*, 30 JOURNAL OF FAMILY LAW 919 (1991-1992).

¹⁹ Nancy Thoennes & Patricia G. Tjaden, *The Extent, Nature, and Validity of Sexual Abuse* ראו David P. H. Jones & J. ; *Allegations in Custody/Visitation Disputes*, 14 CHILD ABUSE & NEGLECT 151 (1990) Melbourne McGraw, *Reliable and Fictitious Accounts of Sexual Abuse to Children*, 2 JOURNAL OF Graham Anthony & Jane Watkeys, *False Allegations in Child Sexual Abuse: The Pattern of Referral in an Area Reporting Is Not Mandatory*, 5 CHILDREN AND SOCIETY 111 Kathleen Coulborn Faller & Ellen Devoe, *Allegations of Sexual Abuse in Divorce*, 4 JOURNAL OF ; (1991) Nicholas Bala & John Schuman, *Allegations of Sexual Abuse When Parents Have Separated*, 17 CANADIAN FAMILY LAW QUARTERLY 191 (1999) ; Trocme & Bala ; לעיל הי"ש .17.

הדרך האחת היא לעבור למקום החדש ולהשאיר את הילדים מאחור עם ההורה האחר. על פי החוק, לשם כך אין צורך בהסכמת ההורה האחר ואף לא באישורו של בית המשפט. ההנחה של הורה זה שמעברו, על כל הכרוך בכך, כולל התרחקותו מילדיו, טוב לילדים מבטאת את בחירתו התפיסתית הראשונה: במקום להתייחס אל ילדיו כאל סובייקטים נפרדים, שצורכיהם נבדלים מצרכיו ושונים מהם, בחר הורה זה לערבב בין צרכיו שלו לצורכי ילדיו, ובכך להתעלם מן הנחוצ להם. ממילא בחירתו גם משקפת את חוסר נכונותו לוותר על צרכיו למען ילדיו, ואת העדפת האינטרס האישי שלו על שלהם.

הדרך השנייה שבה יכול ההורה לפעול היא לנסות לקחת את הילדים אתו למקום המגורים המבוקש. לשם כך הוא זקוק להסכמת ההורה האחר, ואם ההורה האחר מתנגד, יש צורך באישורו של בית המשפט.²⁰

השאלה בהקשר זה היא מהי טובת הילדים. מעבר זה יגרום לילדים להתנתקות מסביבת המגורים שבה גדלו עד כה וממעגל החברים, להחלפת מסגרת לימודים, ובמעבר לארץ אחרת גם להסתגלות לשפה חדשה ולתרבות שונה, ולעתים להתנתקות מהמשפחה המורחבת. מעל הכול, הם ינותקו בעל כורחם מההורה שנשאר באזור המגורים המקורי, והקשר שיוכלו לקיים עמו לא יתקרב ברמתו ובאיכותו לקשר שהיה לפני כן.²¹

עולה אפוא ששתי הדרכים האפשריות לשינוי מקום המגורים פוגעות בילדים. בראשונה ההורה מממש את שאיפותיו האישיות, אך במחיר של היעדרות, ואפילו היעלמות, מחיי ילדיו, בשנייה הוא דוחק מחיי הילדים את נוכחות ההורה האחר.

האפשרות השלישית היא שההורה שמעוניין לעבור יבחר לוותר על המעבר, כך שהילדים לא יידרשו להיקרע מאחד ההורים ויוכלו לקיים קשר משמעותי עם שניהם. על רקע הדברים שעליהם עמדנו לעיל, ובכלל זה על מידת החשיבות שיש לקיום קשר מלא ויומיומי של הילדים עם שני הוריהם, ברור כי טובת הילדים היא שההורה שמבקש לעבור יבחר לוותר על שאיפתו האישית למען ילדיו. בחירה זו היא, לפחות בעיניי, הורות מיטיבה בהתגלמותה.

ג. השימוש בשיח הסימביוטי

בפרק זה נבחן את יישום הדברים שעליהם עמדנו בפרקים הקודמים, תוך התייחסות לתפקידו של השיח הסימביוטי בהקשרים אלה. דוגמה מוחשית ליישום הבעייתי של הדברים היא פסקי הדין העוסקים בבקשות למעבר מגורים. אחת הטענות הנפוצות בפסקי דין אלה היא שטובת ההורה היא לעבור עם הילדים, ולכן ממילא טובת הילדים היא שבקשת המעבר תאושר, שאם לא כן ייוותר ההורה מתוסכל, דבר שיפגע בילדים.²²

²⁰ סעיפים 24 ו-25 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962.

²¹ ראו Sanford L. Braver et al., *Relocation of Children after Divorce and Children's Best Interests: New Evidence and Legal Considerations*, 17 JOURNAL OF FAMILY PSYCHOLOGY 206 (2003); Richard A. Warshak, *In a Land Far, Far Away: Assessing Children's Best Interests in International Relocation Cases*, 10 JOURNAL OF CHILD CUSTODY 295 (2013).

²² רע"א 4575/00 פלוני נ' פלוני, פ"ד נה(2) 321 (2001); דני"א 9201/08 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 5.4.2009); בע"מ 10060/07 פלוני נ' פלוני (פורסם בנבו, 2.10.2008); תמ"ש (משפחה קר') 4212-12-09 פלוני נ' פלוני (פורסם בנבו, 9.7.2010); בע"מ 4028/12 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 10.7.2012); עמ"ש (מחוזי י-ם) 35652-07-12 א.ב.ח. נ' פלוני

ואולם, הכשל המרכזי בטיעון זה הוא בכך שהוא מעניק תוקף לטיעון הסימביוטי. ההנחה המובלעת בטיעון היא שטובת הילדים וטובת ההורה חד היא. כיוון שלהורה יהיה טוב אם המעבר יאושר, גם לילדים יהיה טוב אם המעבר יאושר. לאמתו של דבר, הורה שמעלה טענה זו מעיד על עצמו כי נכשל בשלוש הבחירות שהוזכרו קודם לכן.

ראשית, עצם הטיעון שלילד יהיה טוב אם להורה יהיה טוב מבטא את העובדה שהורה זה הוא סימביוטי. הוא אינו מסוגל להבחין בין האינטרס שלו לאינטרס העצמאי של הילד. שנית, בקשת המעבר מראה שההורה שהגיש אותה אינו מייחס חשיבות רבה למעורבות ההורית של ההורה האחר. יש מקרים שההורה המבקש את המעבר עושה זאת מתוך כוונה להרחיק את הילד מההורה האחר ומתוך רצון לפגוע בקשר שלהם. דבר זה בוודאי נכון במקרים שבהם גם לפני בקשת המעבר ניסה ההורה להערים קשיים על הקשר של ההורה האחר עם הילדים.²³ אך אפילו במקרים שבהם המניע לבקשת המעבר אינו ניסיון מכוון לפגוע בקשר של הילדים עם ההורה האחר (אלא שיקולים שבמצב אחר היו לגיטימיים), בקשת המעבר מלמדת שההורה המבקש לעבור אינו מייחס לקשר של הילדים עם ההורה האחר את החשיבות הראויה. שלישית, הבחירה של הורה לעבור עם הילדים למקום מרוחק ולקרוע אותם מההורה האחר מבטאת את העדפתו של הורה זה את טובתו שלו, גם כשזו באה על חשבון טובת הילדים.

הובהר לעיל שהתפיסה הסימביוטית היא תפיסה פוגענית מאוד כלפי הילדים. לכן היה אפשר לצפות שבית המשפט יצא בחריפות נגדה ויבהיר זאת הן להורים והן לרשויות הנוגעות בדבר. אך בשורה של פסקי דין מעניקים בתי המשפט תוקף לתפיסה הסימביוטית, תוך שהם קובעים שטובת הילד נקבעת על פי טובת ההורה.²⁴

דוגמה לכך היא קביעתו של השופט דנציגר בבע"מ 10060/07, ש"אם תישאר המבקשת בישראל היא תחוש כמי שנגזר עליה לחיות במדינה בניגוד לרצונה ולאומללותה תהינה השלכות חמורות על הקטין. לפיכך, תפגע טובתו של הקטין".²⁵ בהמשך פסק הדין קבע השופט רובינשטיין: "מצטרף אני לשיקוליו של חברי ולהכרעתו כאמור, מתוך הסימביוזה ההכרחית של יחסי הקטין והאם."²⁶

אגב כך, פסיקה זו אף פוגעת בבחירה השנייה שעליה עמדנו ומעניקה רוח גבית להורים שאינם מייחסים את המשקל הראוי לקשר של ילדם עם ההורה האחר, ואינם מבינים את מידת החשיבות שיש לקשר של הילד עם שני ההורים. תפקידה של המערכת המשפטית, כמו גם יתר הרשויות המלוות את תהליך הגירושין, הוא לגרום להורים להתגבר על הכעס הלגיטימי כלפי בן הזוג לשעבר, אם עולה כעס כזה, להבין את חשיבותו של ההורה האחר עבור הילדים ולסייע להורים אלה לאפשר ואף לעודד את המעורבות ההורית של ההורה האחר. פסיקה שמאשרת להורה לקחת

מ.ב.ח. (פורסם בנבו, 9.12.2012); בע"מ 1858/14 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 3.4.2014); Winn v. Winn, 593 N.W.2d 662 (Mich. Ct. App. 2000); Bjornson v. Creighton, 221 D.L.R. 4th 489 (Ont. C.A. 2002); Frieze v. Frieze, 692 N.W.2d 912 (N.D. 2005).

²³ פרשת בע"מ 1858/14, לעיל הי"ש 22; תמ"ש (משפחה קר') 10428-03-10 פלונית נ' אלמוני (פורסם בנבו, 25.5.2013); תמ"ש (משפחה טב') 23494-01-10 א.ק. נ' מ.ש. (פורסם בנבו, 29.8.2013); פרשת עמ"ש 35652-07-12, לעיל הי"ש 22.

²⁴ פרשת רע"א 4575/00, לעיל הי"ש 22.

²⁵ פרשת בע"מ 10060/07, לעיל הי"ש 22, בפסקה 41 לפסק דינו של השופט דנציגר.

²⁶ שם, בפסקה ח לפסק דינו של השופט רובינשטיין.

עמו את ילדו במעבר למקום מגורים רחוק חותרת תחת תובנה זו ומאפשרת להורה שמבקש את המעבר לצמצם בצורה קיצונית את היקף המעורבות של ההורה האחר.

אל מול פסיקה זו, קיימת בפסיקה גם גישה אחרת בבתי המשפט של נקיטת צעדים קשים נגד הורים שניסו להדיר את המעורבות ההורית של ההורה האחר.²⁷ בפרשת ק.ל.נ' י.פ., לדוגמה, העבירה השופטת גליק משמורת מאם מסיתה ומנכרת אל האב, כיוון שהאם לא השכילה להבין את הפגיעה שהיא גורמת בהתנהלותה לילדים.²⁸ פסק דין זה אושר בבית המשפט המחוזי.²⁹

עוד אעיר כי ההיבט הנוסף שלפיו יש לבחון את פסיקת בתי המשפט הוא הבחירה השלישית שעליה עמדנו. השופטת גליק קבעה בפסק הדין כי האם המסיתה סירבה לוותר על שאיפותיה האישיות (להתנקם באב), למרות הפגיעה שגרמה בכך לילדים. עמדה זו העידה בעיני השופטת גליק על יכולותיה ההוריות הלקויות של האם.

בפסקי דין אחרים, לעומת זאת, התעלמו בתי המשפט מההתנהגות האנוכית של ההורה הן בהקשר של בקשות מעבר מגורים הן במקרים של הסתה וניכור הורי.³⁰ בכך מתגמלים פסקי דין אלה דווקא את ההורים שאינם שמים את צרכי ילדיהם בראש מעייניהם ובחרים לממש את שאיפותיהם האישיות על חשבון צרכי הילדים.

סיכום

במאמר זה עמדנו על בחירות שעל הורים לקבל במסגרת הליכי גירושין. התייחסנו לשלוש בחירות שבעינינו הן מהותיות וחשובות מאוד. הראשונה היא הבחירה לראות את הילד כאדם נפרד מההורה, ולהבין כי צרכיו ורצונותיו יכולים להיות שונים מאוד משל ההורה. השנייה היא הבחירה לראות את הקשר של הילד עם ההורה האחר כבעל חשיבות, ולא כגורם שלילי. השלישית היא הבחירה של ההורה לוותר על חלק משאיפותיו למען צרכי הילד.

במסגרת המאמר תקפנו את הטענה אשר לפיה טובת הילד היא ששאיפותיו של ההורה ימומשו, שכן "אם ההורה יהיה אומלל – גם הילד יהיה אומלל". טענה זו, כפי שהראינו, חותרת תחת האבחנה הבסיסית בין הילד להורה. זוהי מעטפת לתפיסה הסימביוטית, תפיסה, שכפי שהמחשנו, היא פוגענית מאוד כלפי הילד, ומטשטשת את ההבדלים שבין ה'אני' של ההורה ל'אני' של הילד. בכך אין כדי לטעון שלא תיתכן השפעה מסוימת של מצב ההורים על מצב הילד. אך במקרים רבים סיפוקו של ההורה יבוא על חשבון הילדים ויפגע בהם, ולכן חשוב כל כך לבחון את טובת ההורה וטובת הילדים כשני עניינים נפרדים.

הערה אחרונה לסיום היא שחרף הצורך של ההורים לוותר על אחדות משאיפותיהם עבור צרכי ילדיהם, מאמר זה אינו קורא להורים לוותר על כל שאיפותיהם. המתח בין צרכי הילדים לצרכי הוריהם הוא מתח מתמשך ומתמיד, ובמקרי גירושין הוא בהחלט עלול להחריף. הדברים נכונים

²⁷ ראו מזא"ה, לעיל ה"ש 11; תמ"ש (משפחה ראשלי"צ) 29024/06 ט.ל.נ' א.ל. (פורסם בנבו, 23.2.2012); תמ"ש (משפחה י-ם) 11645/97 מ.ל.מ.נ' ל.מ. (פורסם בנבו, 3.3.2006) ראו גם תמ"ש (משפחה טבי) 12148-04-10 ס.ג.נ' ע.ג. (פורסם בנבו, 28.4.2011); תמ"ש (משפחה קרי) 6832-01-13 פלוני נ' פלונית (פורסם בתקדין, 1.9.2013).

²⁸ תמ"ש (משפחה רי"ג) 44417-01-14 ק.ל.נ' י.פ. (לא פורסם, 18.2.2015).

²⁹ עמ"ש (מחוזי ת"א) 60592-03-15 ק.ל.נ' י.פ. (פורסם בפדאור, 8.6.2015).

³⁰ ראו, לדוגמה, פרשת רע"א 4575/00, לעיל ה"ש 22.

בייחוד בנוגע לוותורים שאליהם נדרשים ההורים כדי לאפשר לילדים לקיים קשר משמעותי עם ההורה האחר.

בהקשרים אחרים, עם זאת, ייתכנו מקרים שבהם יהיה לגיטימי מאוד שהורים יבחרו לממש את שאיפותיהם, גם אם הדבר יבוא במידה מסוימת במחיר אי-נוחות שתיגרם לילדים. בשאלה מורכבת זו אין פתרון קל. המסר של מאמר זה הוא שחשוב שלא להסוות את הבחירות שנעשות בהקשרים הללו, ולא לנסות לצבוע את טובת ההורה כאילו היא טובת ילדיו.